

Роль та місце суб'єктів вчинення нотаріальних дій у системі захисту прав людини і громадянина

Надія Петрівна Бортник¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.11.2023	Право	347.9+340

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10897823>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті розглянуто питання ролі та місця суб'єктів вчинення нотаріальних дій у системі захисту прав людини і громадянина. Зазначено, що з остаточним визначенням напряму побудови та розвитку України, з її європейським вектором, безпосередньо пов'язаний головний пріоритет держави – захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Правова, демократична та соціальна держава, передусім, стоїть на таких незмінних підвалинах, якими є людиноцентризм, верховенство права, законність, справедливість, гуманізм тощо. Безумовно, що кожна інституція, яка створена в державі, покликана неухильно дотримуватись цих принципів та виконувати свої, законом визначені функції, аби забезпечити той комплекс основоположних прав, які стосуються сфери її повноважень. У контексті сьогоденних реалій доцільно звернутись до аналізу ролі та місця суб'єктів вчинення нотаріальних дій, яке відведено для них у системі захисту прав людини і громадянина.

Констатовано, що нотаріат, як важливий інститут цивільного права вирішує доволі складні питання, які спрямовані на забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Приватноправова царина, що є компетенцією діяльності органів і посадових осіб, на яких покладається певний обов'язок щодо посвідчення прав і фактів, які мають юридичне значення, а також вчинення інших нотаріальних дій, що визначені чинним законодавством, переважно охоплена нормативно-правовим регулюванням. Підкреслено, що розвиток системи нотаріату упродовж останніх десятиліть пройшов відповідні етапи свого реформування, шляхом розширення не лише переліку нотаріальних дій, але й розширенням кола осіб, які отримали право на здійснення певних нотаріальних дій. Особливо це стосується посадових осіб органів місцевого самоврядування, які, за своєю суттю здійснюють народовладдя та реалізують фундаментальне право людини і громадянина на самостійне вирішення питань місцевого значення.

Ключові слова: нотаріальна діяльність, суб'єкти вчинення нотаріальних дій, нотаріус, посадові особи органів місцевого самоврядування, повноваження, функції нотаріату, правове регулювання нотаріальної діяльності.

¹професор кафедри теорії та історії держави і права факультету морського права Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, доктор юридичних наук, професор ORCID ID: 0000-0002-3030-406X

Role and place of entities performing notarial acts in the system of protection of human and citizen rights

Abstract. The article examines the role and place of subjects of notarial acts in the system of protection of human and citizen rights. It was noted that the main priority of the state is directly related to the final determination of the direction of construction and development of Ukraine, its European vector - protection of rights, freedoms and legitimate interests of man and citizen. The legal, democratic and social state, first of all, stands on such unchanging foundations as people-centeredness, the rule of law, legality, justice, humanism, etc. It goes without saying that every institution created in the state is called upon to strictly adhere to these principles and perform its legally defined functions in order to ensure the set of fundamental rights that relate to the sphere of its powers. In the context of today's realities, it is advisable to turn to the analysis of the role and place of the subjects of notarial actions, which is reserved for them in the system of protection of human and citizen rights.

It was established that the notary, as an important institution of civil law, solves quite complex issues aimed at ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen. The area of private law, which is the competence of the activities of bodies and officials who are entrusted with a certain duty to certify rights and facts that have legal significance, as well as the performance of other notarial actions defined by current legislation, is mostly covered by normative and legal regulation. It is emphasized that the development of the notary system over the past decades has undergone the corresponding stages of its reform, by expanding not only the list of notarial acts, but also by expanding the circle of persons who have received the right to perform certain notarial acts. This especially applies to officials of local self-government bodies, who, by their very nature, exercise people's power and exercise the fundamental right of a person and a citizen to independently resolve issues of local importance.

Key words: notarial activity, subjects of notarial acts, notary public, officials of local self-government bodies, powers, notarial functions, legal regulation of notarial activities.

Вступ

Постановка проблеми. З остаточним визначенням напряму побудови та розвитку України, з її європейським вектором, безпосередньо пов'язаний головний пріоритет держави – захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Правова, демократична та соціальна держава, передусім, стоїть на таких незмінних підвалинах, якими є людиноцентризм, верховенство права, законність, справедливість, гуманізм тощо. Безумовно, що кожна інституція, яка створена в державі, покликана неухильно дотримуватись цих принципів та виконувати свої, законом визначені функції, аби забезпечити той комплекс основоположних прав, які стосуються сфери її повноважень. У контексті сьогоденних реалій доцільно звернутись до аналізу ролі та місця суб'єктів вчинення нотаріальних дій, яке відведено для них у системі захисту прав людини і громадянина.

Стан дослідження проблеми. Окреслена нами проблематика висвітлювалась під різними кутами зору значною кількістю українських вчених-фахівців у галузі цивільного, кримінального та адміністративного права. З-поміж таких праць, доречно виокремити наукові доробки М. С. Долинської, М.М. Дякович, Н. В. Ільєвої, О. О. Кармази, В. К. Колпакова, О. В. Коротюка, О. О. Крижевської, А. О. Нагорної, І. П. Фріса, В. Б. Харченка, Ю. І. Шиндель, М. С. Яциніної та багатьох інших.

Метою статті є аналіз підходів до розуміння ролі та місця суб'єктів вчинення нотаріальних дій у системі захисту прав людини і громадянина.

Результати

Розглядаючи окреслену нами проблематику, необхідно погодитись з тезою Ю. Василик, яка зауважує, що в умовах сучасних державних перетворень нотаріат є одним із правозахисних інститутів державної гарантії дотримання законності прав та інтересів кожної людини. Сфера нотаріальної діяльності нині охоплює чималий спектр суспільних відносин, які є дуже важливими і потребують професійного та кваліфікованого нотаріального посвідчення. До того ж адміністративно-правова реформа, яка триває вже декілька років, теж має вплив і на адміністративно-правове регулювання нотаріату як об'єкта такого регулювання [1, с. 10].

Водночас, дослідниця акцентує увагу на тому, що на сучасному етапі розвитку нашої держави відбуваються активні трансформаційні процеси у багатьох сферах суспільного життя. Нотаріат як система органів не є винятком із даного правила. І сучасна державна правова політика у сфері нотаріату також спрямовується на швидке та ефективне впровадження подібних змін, а також адаптацію прийнятих у цій галузі нормативно-правових актів до практичних потреб життя [1, с. 13].

Розглядаючи нотаріальну діяльність як предмет адміністративно-правового регулювання, Н. В. Ільєва, виділяє основні ознаки й особливості правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні. На її думку, правове регулювання нотаріальної діяльності в Україні: 1) це різновид соціально-державного управління; 2) має цілеспрямований, організований за своєю спрямованістю, результативний характер; 3) є правовою формою між учасниками; 4) має конкретний характер, завжди пов'язане з правовідносинами щодо організації та контролю за нотаріальною діяльністю; 5) здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, що реально виражають саму матерію права як нормативного регулятора; 6) гарантує доведення норм права до їх виконання; 7) реалізується в інтересах суспільства; 8) має за мету вплив на поведінку учасників правовідносин щодо організації та контролю за нотаріальною діяльністю; 9) здійснюється за допомогою норм права та актів реалізації права.

Правове регулювання нотаріальної діяльності в Україні має вираження як у закріпленні відносин у сфері виконання покладених на них функцій, так і в регламентації правового статусу посадових осіб цих органів, їх компетенції, повноважень та юридичної відповідальності. Правове регулювання в досліджуваній сфері має місце у всіх тих випадках, коли приймається владне нормативне або індивідуальне рішення юридичного характеру, що регламентує положення, завдання і масштаби поведінки або статусу конкретних суб'єктів та об'єктів управління. Таким чином, воно пронизує дві галузі правової діяльності: повністю – правотворчість і частково – правореалізацію і має двоступеневу будову, яка дозволяє виділити два види правового регулювання: загальне (нормативне) та індивідуальне.

Оскільки правове регулювання нотаріальної діяльності в Україні здійснюється завдяки дії комплексу правових норм, узгодженого впливу різних галузей національного права, це обумовлює визначення відповідного поняття: правове регулювання нотаріальної діяльності в Україні – це здійснюваний за допомогою норм права та актів реалізації права вплив на поведінку суб'єктів і об'єктів управління, з метою забезпечення стабільності цивільного обороту, зниження навантаження на суддів через зменшення кількості суперечок про нікчемність і заперечність операцій, вирішення правових конфліктів без звернення до суду відповідно до цілей і завдань правової держави, розрахований на їх багаторазове застосування [2, с. 29].

На думку А. А. Маржиної, переламним моментом у становленні правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні стало прийняття Закону України «Про нотаріат» (1993 р.), що заклав основу для розвитку вітчизняної системи нотаріату та нотаріальної діяльності. Вказаний законодавчий акт зберігає свою чинність і на

сьогодні, проте його зміст зазнав суттєвих змін, що відобразилось і на правовому забезпеченні нотаріальної діяльності. Сучасний стан правового забезпечення будь-якої сфери життя суспільства має засновуватись на певних концептуальних положеннях, які закладаються як в основу такого правового забезпечення, так і в основу подальшого його розвитку. Незважаючи на те, що офіційно закріплених концептуальних документів, які стосувалися б розвитку правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні не було затверджено, тому на підставі наявного правового забезпечення вчена встановлює та узагальнює фактично існуючий стан правового забезпечення, подавши його у вигляді таких складових:

1) правове закріплення кола суб'єктів нотаріальної діяльності. Нотаріат відповідно до положень Закону України «Про нотаріат» складається з системи органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені зазначеним Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Крім того положеннями закону закріплено перелік суб'єктів, на яких покладался обов'язок вчинення нотаріальних дій в Україні (державні нотаріуси (тобто нотаріуси, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах) або приватні нотаріуси); уповноважені на вчинення нотаріальних дій посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів; консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, – дипломатичні представництва України, а також уповноважені законом особи щодо посвідчення заповітів і доручень, прирівняних до нотаріальних. Також закріплювались положення щодо організації роботи державних нотаріальних контор, керівництва державними нотаріальними конторами, їх утримання, відповідальності державного нотаріуса, його правового статусу, утворення та функціонування державних нотаріальних архівів, особливості реєстрації приватної нотаріальної діяльності, відповідальності приватного нотаріуса, порядку заміщення приватного нотаріуса, припинення приватної нотаріальної діяльності та контролю за законністю діяльності приватних нотаріусів;

2) правове закріплення завдань, що покладаються на нотаріат, які визначені як коло повноважень, які реалізуються суб'єктами нотаріальної діяльності щодо посвідчення прав і фактів, які мають юридичне значення; а також вчинення інших нотаріальних дій, передбачених Законом України «Про нотаріат», з метою надання їм юридичної вірогідності;

3) закріплення правового статусу нотаріуса, в межах якого законодавчо було визначено права та обов'язки, які надаються або покладаються на нотаріуса з метою забезпечення виконання ним законодавчо визначених завдань [3, с. 263].

Отож, згідно зі ст. 1 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року № 3425-ХІІ, «нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси).

У сільських населених пунктах нотаріальні дії, передбачені статтею 37 цього Закону, вчиняються уповноваженими на це посадовими особами органів місцевого самоврядування.

Вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, – на дипломатичні представництва України.

Посвідчення заповітів і довіреностей, прирівняних до нотаріальних, може провадитись особами, вказаними у статті 40 цього Закону» [4].

У контексті нашого дослідження важливо звернути увагу на положення ст. 37, якою визначено перелік нотаріальних дій, що вчиняються посадовими особами органів місцевого самоврядування. До таких Законом віднесено:

- «1) вживають заходів щодо охорони спадкового майна;
- 2) посвідчують заповіти (крім секретних);
- 3) видають дублікати посвідчених ними документів;
- 4) засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них;
- 5) засвідчують справжність підпису на документах;
- 6) видають свідоцтва про право на спадщину;
- 7) видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя [4].

Важливим аспектом у дослідженні окресленого нами питання є з'ясування підходів до визначення нотаріальної діяльності, які висвітлюються в науковій літературі.

На думку, І. П. Фріса, нотаріальна діяльність являє собою сукупність відповідних дій, кожна з яких підпорядковується приватним цілям, які виділяються із загальної суспільної цілі, що визначена наявністю відповідного публічного інтересу в її існування і здійсненні. Зазначений публічний інтерес обумовлюється змістом нотаріальної діяльності, який полягає у забезпеченні правовими засобами цивільного обороту в Україні, посвідченні документів і юридичних фактів, що мають правове значення [6, с. 45-46]. Водночас, характеризуючи нотаріальну діяльність за зазначеними вище типами юридичної діяльності, вчений зауважує, що: за суб'єктом – вона належить до індивідуального типу; за часом – до постійного типу; за змістом – вона одночасно є і правозастосовною, і контрольною оскільки у своїй діяльності, застосовуючи норми, права нотаріус здійснює контроль за діяльністю суб'єктів [6, с. 45-46].

При цьому доволі цікавими є міркування науковця стосовно ознак, які притаманні нотаріальній діяльності. Такими ознаками, вважає вчений є те, що вона: здійснюється від імені держави, а також здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами [6, с. 45-46].

Згадувана нами, Н. В. Ільєва, вважає, що під нотаріальною діяльністю слід розуміти дії уповноваженої державою особи, якій делеговані певні повноваження на посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій з метою надання їм юридичної достовірності [2, с. 28].

На думку М. С. Долинської, роль нотаріату в житті суспільства виражається в його функціях, які не є сталими, а змінюються (розширюються) із розвитком нотаріату незалежної України. Розмежування нотаріальних функцій дозволяє відобразити місце нотаріату в сучасному суспільстві як особливого правового інституту та показати специфіку його діяльності по відношенню до учасників вчинюваних нотаріальних дій [6, с. 212].

На думку вченої, функції нотаріату можна розділити на дві великі групи:

1. Загально-соціальні, які характеризують місце нотаріату в системі органів цивільної юрисдикції та правової системи України;
2. Нотаріально-спеціальні, які відображають особливості, специфіку нотаріальної діяльності по відношенню до учасників нотаріального процесу [6, с. 209].

Натомість, з-поміж основних функцій нотаріату, М. С. Долинська, виокремлює такі функції нотаріату, а саме:

1. Функція надання правової допомоги особам, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій (консультаційна).

2. Функція забезпечення законності (правоохоронна) при вчиненні нотаріальних дій впливає з суті інституту нотаріату як органу, що уповноважений державою на здійснення правової діяльності із забезпечення законності у сфері цивільного обороту.

3. Функція правозастосовна (правореалізаційна) є однією з найбільш поширених у діяльності нотаріату та віддзеркалює місце нотаріату у системі суб'єктивних прав та виконання зобов'язань.

4. Попереджувально-профілактична (попереджувального правосуддя) функція.

5. Функція забезпечення безспірності та доказової сили документів.

6. Фіскальна функція нотаріату покликана вирішувати низку державних завдань [6, с. 208-212].

Висновки

Отже, підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що нотаріат, як важливий інститут цивільного права вирішує доволі складні питання, які спрямовані на забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Приватноправова площина, що є компетенцією діяльності органів і посадових осіб, на яких покладається певний обов'язок щодо посвідчення прав і фактів, які мають юридичне значення, а також вчинення інших нотаріальних дій, що визначені чинним законодавством, переважно охоплена нормативно-правовим регулюванням.

Варто підкреслити, що розвиток системи нотаріату упродовж останніх десятиліть пройшов відповідні етапи свого реформування, шляхом розширення не лише переліку нотаріальних дій, але й розширенням кола осіб, які отримали право на здійснення певних нотаріальних дій. Особливо це стосується посадових осіб органів місцевого самоврядування, які, за своєю суттю здійснюють народовладдя та реалізують фундаментальне право людини і громадянина на самостійне вирішення питань місцевого значення.

Список використаних джерел

1. Василик Ю. Сучасна державна правова політика України у сфері нотаріату як об'єкта адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 10–14.
2. Ільєва Н. В. Нотаріальна діяльність як предмет адміністративно-правового регулювання. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 27–31.
3. Маржина А. А. Сучасний стан правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні: теоретико-правовий вимір. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2021. Вип. 66. С. 261–265.
4. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
5. Фріс І. П. До поняття нотаріальної діяльності. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2013. Вип. 33. С. 44-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2013_33_8.
6. Долинська М. С. Функції українського нотаріату: поняття та види. *Форум права*. 2011. № 4. С. 208–212.